

Productiviteit: de loonmatiging voorbij

G.M.M. Gelauff

De auteur is hoofd van de sector Internationale Economie van het Centraal Planbureau. Hij dankt Peter Broer, Casper van Ewijk, Albert van der Horst, Fré Huizinga en Stephan Raes voor nuttig commentaar en aanvullingen.
gmmg@cpb.nl

Een loongolf is geen recept voor structurele arbeidsproductiviteitsgroei. Dat geldt ook voor loonmatiging. Deze bijdrage maakt de balans op van de *ESB*-serie over het effect van loonmatiging op de arbeidsproductiviteitsgroei en start een breder debat over productiviteit.

Wat zegt de empirie over de causale relaties tussen productiviteit, loonniveau en innovatie? In een serie *ESB*-artikelen beantwoorden onderzoekers deze vraag en trekken ze conclusies voor het te voeren beleid.

Alle auteurs zijn het er over eens dat substitutie tussen kapitaal en arbeid de arbeidsproductiviteitsgroei beïnvloedt. Om twee redenen is dit effect de afgelopen 25 jaar voor Nederland van aanzienlijk belang geweest. Ten eerste was er sprake van een langdurige periode waarin de arbeidsmarkt bewoog van sterke onevenwichtigheid begin jaren tachtig naar evenwicht begin jaren 2000 (en vervolgens weer doorschoot). In die tijd trad er, in de woorden van Broer en Huizinga (2004a), tijdelijk endogene loonmatiging op: de werkloosheid oefende een drukkend effect uit op de loongroei. Die loonmatiging leidde via substitutie van kapitaal door arbeid tot een afname van de arbeidsproductiviteitsgroei. Ten tweede kenmerkte Nederland zich in de jaren tachtig en negentig door een sterke stijging van het arbeidsaanbod, die voornamelijk werd ingegeven door een afname van de achterstand van vrouwen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Dit arbeidsaanbod ontlokte eveneens tijdelijke loonmatiging, die bovenstaande effecten versterkte.

Van Schaik (2004) concludeert dat Broer en Huizinga (2004b) geen verklaring geven voor de groeivertraging van de afgelopen 25 jaar. De periode van loonmatiging leidt echter ook in de analyse van Broer en Huizinga tot lagere arbeidsproductiviteitsgroei en daarmee tot groeivertraging.¹ Dit sluit naadloos aan bij de empirische resultaten voor de korte termijn van Kleinknecht en Naastepad (2004) en bij de schattingsresultaten van Van Schaik (2004). Zijn regressie tussen tijdreeksen van arbeidsproductiviteit en reële arbeidskosten pakt eveneens het substitutie-effect op.

Cruciaal is dat volgens Broer en Huizinga substitutie alleen tijdelijk is. Daarbij leert de Nederlandse ervaring dat tijdelijk wel eens lang kan duren. Na een loongolf in de jaren zeventig heeft loonmatiging in ruwweg twintig jaar de economie vanuit een onevenwichtige situatie naar het langetermijnevenwicht teruggebracht.² Substitutie van kapitaal door arbeid compenseerde in de herstelperiode de kapitaalintensivering die in de jaren zeventig was ontstaan door bovenmatige loonstijgingen.

De stelling van Broer en Huizinga dat loonmatiging gunstig is voor economische groei heeft daarentegen betrekking op permanente loonmatiging in de betekenis van een minder harde opstelling van vakbonden in de loononderhandelingen. Die

opstelling leidt op lange termijn tot daling van de evenwichtswerkloosheid en tot een hoger niveau van het bbp. Op weg naar het nieuwe evenwicht groeit de economie dan harder. Om de Nederlandse empirie te rijmen met de uitspraak dat loonmatiging gunstig is voor economisch groei, is het dan ook van groot belang om tijdelijke loonmatiging goed te scheiden van permanente loonmatiging op lange termijn.

Substitutie in de toekomst

De komende tijd zal de tijdelijke substitutie van kapitaal door arbeid in Nederland afnemen. De achterstand in participatie van vrouwen is behalve voor de oudere cohorten ingehaald en de onevenwichtigheden op de arbeidsmarkt zijn geringer. Daar staan mogelijk grotere participatie van ouderen en migranten tegenover.

Vier recente CPB-scenario's voor Nederland presenteren voor 2020 een bandbreedte in het arbeidsaanbod van 7,5 tot 8,7 miljoen mensen vergeleken met 7,6 miljoen in 2001 (Huizinga en Smid, 2004). Zelfs de aanzienlijke stijging van 1,1 miljoen mensen in het hoge scenario is geringer dan de stijging in de jaren 1980-2000 met 1,9 miljoen mensen. Dit betekent dat in het lage scenario de loonvoet en daarmee de verhouding tussen kapitaal en arbeid kan terugkeren tot de lange termijn waarde. In het hoge scenario zal deze gedurende langere tijd onder de evenwichtswaarde moeten blijven om het extra arbeidsaanbod te absorberen. Ook dit effect is echter van tijdelijke aard.

Opleiding

Loonmatiging kan de arbeidsproductiviteit eveneens beïnvloeden via de opleidingsverdeling van de werkzame beroepsbevolking en het aantal gewerkte uren. Levert dit additionele argumenten op voor de stelling van Kleinknecht en Naastepad dat loonmatiging de productiviteitsontwikkeling schaadt?

1 Daarmee is niet gezegd dat substitutie de volledige verklaring vormt voor de groeivertraging. Afnemende mogelijkheden voor het inhalen van de technologische achterstand op de Verenigde Staten en andere determinanten van totale factorproductiviteitsgroei spelen evenzeer een rol.
2 Het is dan ook niet zo dat aanhoudende loonmatiging de Nederlandse economie voortdurend onder het langetermijnevenwicht heeft gehouden, zoals Van Schaik (2004) stelt.

Werkloosheid concentreert zich bij laagopgeleiden. De daling van de werkloosheid in de jaren negentig kan geleid hebben tot relatief meer laagopgeleiden in de werkzame beroepsbevolking. Dat kan de gemiddelde bijdrage van menselijk kapitaal aan de arbeidsproductiviteit hebben verminderd. Dit effect is echter bescheiden. In 1996-2000 groeide de arbeidsproductiviteit jaarlijks 0,1 procent minder snel, doordat relatief veel laag opgeleiden werk vonden (CPB, 2004a). Tegelijkertijd bestond de toename van het arbeidsaanbod van vrouwen voor een groot deel uit hoogopgeleiden. Dit overtrof de bijdrage van de toegenomen werkgelegenheid van laagopgeleiden, zodat per saldo in Nederland een positief effect uitging van de opleidingsamenstelling van de werkzame beroepsbevolking op de arbeidsproductiviteit.

Uren

Loonmatiging in Nederland ging gepaard met arbeidstijdverkorting. Generieke arbeidstijdverkorting maakte deel uit van het Akkoord van Wassenaar in 1982. De gestegen arbeidsdeelname van vrouwen bestond voor een aanzienlijk deel uit deeltijdwerk. Het niveau van de arbeidsproductiviteit in Nederland per uur zou naar boven vertekend kunnen zijn door het geringe aantal gewerkte uren per werkende. Mensen hebben meer gelegenheid om in hun eigen tijd privé-zaken te regelen, zoals doktersbezoek. Ook is het denkbaar dat bij lange werkdagen de laatste uren op een dag minder productief zijn door vermoeidheidsverschijnselen en dergelijke. Daar staan hogere transactiekosten van deeltijdwerk voor werkgevers tegenover.

Empirische informatie hierover is schaars. Er lijkt tussen Europese landen enige negatieve correlatie te bestaan tussen arbeidsproductiviteitsniveaus per uur en aantallen gewerkte uren per inwoner (Donselaar et al., 2004). De vraag is of hier sprake is van causaliteit van het aantal werkuren per week naar de productiviteit per uur of dat er andere (institutionele) oorzaken zijn die beide aspecten verklaren. Strauss-Kahn (2004) beweert op basis van panelschattingen van de Banque de France dat het Nederlandse productiviteitsniveau per uur op lange termijn negen procent lager zou liggen als Nederlanders hetzelfde aantal uren zouden werken als werknemers in de Verenigde Staten. Dit zou neerkomen op ongeveer 35 procent meer werktijd. Een verdere (tijdelijke) loonmatiging om het aantal gewerkte uren te vergroten, zou via dit kanaal dus een negatieve invloed op de arbeidsproductiviteit hebben. De elasticiteit van Strauss-Kahn is echter aan de hoge kant.³ Bovendien lijken Amerikaanse werkuren voor Nederland nog ver weg. Bovengenoemde scenario's gaan er bijvoorbeeld van uit dat in de toekomst de historische daling van het gemiddeld aantal gewerkte uren zich stabiliseert. Een stijging van het aantal gewerkte uren treedt niet op.

Al met al is de invloed van de Nederlandse loonmatiging op de arbeidsproductiviteit via de opleidingsverdeling of het aantal gewerkte uren dus slechts beperkt aanwezig. Dit geeft weinig additionele argumenten om de stelling van Kleinknecht en Naastepad te ondersteunen.

Technologie

Hoe staat het met de invloed van loonmatiging op technologie en innovatie? Broer en Huizinga (2004b) stellen dat een tijdelijke loonschok tot meer arbeidsbesparende technologie kan leiden, die echter ongedaan gemaakt wordt zodra de lonen weer in evenwicht komen. In die tussentijd hebben bedrijven middelen

verspild om onderzoek eerst te richten op arbeidsbesparende technieken om vervolgens de techniek weer op arbeidsintensivering te richten.

Kleinknecht en Naastepad zouden zich kunnen afvragen of Broer en Huizinga hier het juiste model hanteren. Om permanente effecten van een loonschok te genereren, is een of andere vorm van hysteresis nodig. Een alternatief voor Broer en Huizinga zou dan een model zijn met meerdere evenwichten waar een economie vast kan komen te zitten in een 'lage-opleidingval' of een 'lage technologie-val'. Graham en Temple (2004) laten echter zien dat dit type modellen vooral relevant is voor ontwikkelingslanden. Ze kunnen productiviteitsverschillen tussen ontwikkelde landen niet verklaren.

Met zijn empirische bevindingen staat Jansen (2004a) hier sterk. Zijn middellangetermijnanalyse van loonschokken in twintig landen laat zien dat de causaliteit loopt van productiviteit naar lonen en niet andersom, zoals zou volgen uit de hypothese van Kleinknecht en Naastepad. Tegenwerpingen van Kleinknecht en Naastepad (2004) op de gehanteerde empirische methode weet Jansen (2004b) effectief te pareren: zij hebben de causaliteitstoets onjuist uitgevoerd. Van Schaik (2004) ondersteunt Kleinknecht en Naastepad in hun bezwaar tegen de deflator die Jansen heeft gebruikt. Inderdaad ligt defleren met de bbp-prijs meer in de rede. Het is echter de vraag of de resultaten daardoor sterk zullen veranderen, omdat beide variabelen flink gecorreleerd zullen zijn.

Bovendien stelt Van Schaik dat de periode-indeling van Jansen arbitrair is. Het is echter niet zo dat de methode van Jansen vereist dat de conjunctuur in alle landen synchroon loopt. Loonschokken zullen voor verschillende landen anders over de drie perioden verdeeld zijn. Hetzelfde zal dan gelden voor toekomstige arbeidsproductiviteitsgroei als de hypothese van Kleinknecht en Naastepad klopt, of voor toekomstige reële loongroei als Jansen gelijk heeft. Juist door de variatie van schokken over landen zullen de resultaten weinig gevoelig voor de periode-indeling zijn. Kortetermijneffecten van het oppotten van arbeid (*labour hoarding*) vallen grotendeels weg door gemiddelden over zesjaarsperioden te nemen.

De tegenwerpingen van Van Schaik gaan dus zeker niet zover dat de empirie van Jansen nu "op drijfzand berust". Hoogstens zou Jansen in een gevoeligheidsanalyse kunnen laten zien wat het effect is van een andere deflator en van variatie van de periode-indeling. Zijn analyse is wat mij betreft een innovatieve manier om de hypothese van Kleinknecht en Naastepad te onderzoeken. De uitkomst is dat die hypothese verworpen wordt.

Creative destruction

Een loonschok zou volgens Kleinknecht en Naastepad (2004: 417) arbeidsproductiviteitsgroei genereren via een proces van *creative destruction*: zwakke technologisch achterblijvende bedrijven maken plaats voor sterke innovatieve bedrijven. Een sterk theoretisch punt van Broer en Huizinga (2004b) is dat een loongolf ten koste gaat van het rendement

³ Strauss-Kahn hanteert een elasticiteit van -0,35 van het totaal aantal gewerkte uren op de productiviteit. Het CPB (2004b) gaat uit van -0,20 voor uitsluitend een stijging van het aantal gewerkte uren per dag, omdat alleen daarbij vermoeidheidseffecten optreden. De in CPB (2004b) geanalyseerde arbeidstijdverlenging bestaat slechts voor een derde uit een groter aantal uren per dag.

op kapitaal, waardoor wel destructie maar geen creatie zal optreden.

De empirie geeft bovendien geen aanwijzingen dat er een tekort is aan creative destruction door toetreding en uittreding van bedrijven. OECD-productiviteitsonderzoek met microdata van bedrijven (Bartelsman et al., 2003) laat zien dat toetreding en uittreding niet verschillen tussen de Verenigde Staten en Europese landen (inclusief Nederland).

Het proces van creative destruction lijkt wel anders te zijn in de Verenigde Staten. Toetredende bedrijven zijn daar kleiner en hebben een lagere gemiddelde productiviteit, maar groeien wel veel harder dan toetreders in andere landen (Bartelsman et al., 2003). De spreiding van productiviteitsniveaus over bedrijven is ook groter in de Verenigde Staten, zowel aan de onderkant van de verdeling als aan de bovenkant (EZ et al., 2004). Tragere groei in werkgelegenheid en minder grotere spreiding wijzen echter eerder op de invloed van arbeidsmarktregulering, looncompressie, minimumlonen en sociale zekerheid dan op het ontbreken van een generieke loongolf.

Balans

De balans opmakend van deze discussie komt het volgende beeld naar voren:

- endogene loonmatiging in tijden van hoge werkloosheid of sterke groei van het arbeidsaanbod vermindert de arbeidsproductiviteitsgroei door substitutie van kapitaal door arbeid;
- deze loonmatiging en bijbehorende lagere arbeidsproductiviteit zijn tijdelijk;
- permanente loonmatiging door andere voorkeuren van vakbonden verlaagt de evenwichtswerkloosheid en verhoogt het bbp;
- de tijdelijke substitutie die Nederland in de afgelopen 25 jaar kenmerkte, zal zich in de toekomst minder intensief voordoen;
- er is slechts een beperkte invloed van de Nederlandse loonmatiging op de arbeidsproductiviteit via de opleidingsverdeling van de werkzame beroepsbevolking en het aantal gewerkte uren;
- er zijn geen doorslaggevende theoretische argumenten aan te voeren waarom uitgaande van een evenwichtige situatie een loonshock tot meer innovatie zou leiden;
- dat geldt ook voor loonmatiging;
- de empirie biedt stevige aanwijzingen dat de causaliteit loopt van arbeidsproductiviteit naar lonen en niet andersom;
- Europa loopt niet achter op de Verenigde Staten in de mate van creative destruction door toetreding en uittreding van bedrijven.

De hypothese van Kleinknecht en Naastepad moet daarmee als verworpen worden beschouwd.

De loonmatiging voorbij

Hiermee is wat mij betreft het debat over loonmatiging en productiviteit gesloten. Dat geldt echter niet voor het debat over productiviteit, want dat gaat over veel meer dan alleen lonen. Een breed scala aan determinanten beïnvloedt de arbeidsproductiviteit en inzicht in die determinanten en de wijze waarop beleid daar op ingrijpt, is nog volop in ontwikkeling (zie Gelauff et al., 2004).

Een aantal vragen staat centraal in het productiviteitsdebat. Ten eerste, wat verklaart de recente productiviteitsverschillen tussen Europa en de Verenigde Staten en heeft Europa nu een onoverbrugbare achterstand opgelopen ten opzichte van de VS? Dat is verre van vanzelfsprekend, het inhalen van achterstanden (*catching up*) heeft al eerder plaatsgevonden. Ten tweede, wat zijn de belangrijkste determinanten van productiviteitsgroei naast kapitaalintensivering? Concurrentie, innovatie en menselijk kapitaal gooien hoge ogen, maar empirie is nog schaars.

Ten derde, welke instituties werken productiviteitsbevorderend? Kandidaten zijn stabiele macro-economische condities, goed ontwikkelde financiële markten, mededingingsbeleid, wegnemen van belemmerende regelgeving en van toetredingsbarrières (Interne Markt voor diensten in Europa), stimulerend innovatieklimaat en onderwijs en scholing van werknemers (Raes et al., 2004). Ten vierde, hoeveel overheidsfalen is er in productiviteitsbeleid? Empirisch onderzoek geeft weinig inzicht waar beleidswijziging of intensivering gewenst is en welke instituties het meest van belang zijn. Ten vijfde, is er een uitruil tussen participatie en productiviteit? Zo ja, moeten we schaarse middelen dan niet eerst inzetten op participatiebevordering gezien de opdoemende vergrijzing? Daarmee is het debat over productiviteit bij lange na nog niet gesloten. ■

George Gelauff

Literatuur

- Bartelsman, E., S. Scarpetta & F. Schivardi (2003) *Comparative Analysis of Firm Demographics and Survival: Micro-level Evidence for the OECD countries*. OECD Economics Department Working Paper 348.
- Broer, P. & F. Huizinga (2004a) *Wage moderation and labour productivity*. In Gelauff et al., 141-158.
- Broer, P. & F. Huizinga (2004b), *Loonmatiging gunstig voor economische groei*, *ESB*, 15 oktober 2004, 489-491.
- CPB (2004a), *Macro Economische Verkenning 2005*, Den Haag.
- CPB (2004b), *De macro-economische effecten van arbeidsduurverlenging*. Notitie 8 april, Den Haag.
- Donselaar, P., H. Erken & S. Raes (2004) *An international comparison of productivity performance; the case of the Netherlands*. In Gelauff et al. (2004), 9-28.
- EZ, B. van Ark, E. Bartelsman & McKinsey (2004) *Fostering excellence: challenges for productivity growth in Europe*. Paper voor de Informele Raad voor het Concurrentievermogen, 1-3 juli 2004.
- Gelauff, G., L. Klomp, S. Raes & T. Roelandt (2004) *Fostering Productivity*, Elsevier, Amsterdam.
- Graham, B.S. & J.R.W. Temple (2004) *Rich nations, poor nations: how much can multiple equilibria explain?* Institute for International Integration Studies Discussion Paper 17, Dublin.
- Huizinga, F. & B. Smid (2004) *Vier vergezichten op Nederland: Productie, arbeid en sectorstructuur in vier scenario's tot 2040*. CPB, Bijzondere publicatie 55, Den Haag.
- Jansen, W.J. (2004a) *Loonmatiging schaadt productiviteitsontwikkeling niet*. *ESB*, 3 september 2004, 410-412.
- Jansen, W.J. (2004b) *Kleinknecht-hypothese mist empirisch bewijs*, *ESB*, 3 september 2004, 418.
- Kleinknecht, A. & C.W.M. Naastepad (2004) *Loonmatiging schaadt productiviteitsontwikkeling wel*. *ESB*, 3 september 2004, 413-417.
- Raes, S., G. Gelauff, L. Klomp & T. Roelandt (2004) *A policy agenda for higher productivity growth*. In Gelauff et al., 305-321.
- Schaik, A.B.T.M. van (2004), *Loonmatiging gunstig voor economische groei?* *ESB*, 12 november 2004, 534-536.
- Strauss Kahn, M.-O. (2004) *Labour productivity in some major European countries and in the United States*. Presentatie op conferentie over productiviteit, juni 2004, Amsterdam.